

ДО 290-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. С. СКОВОРОДИ

УДК 008: 130.2 (477)

Н. П. ОСИПОВА

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ВІД СКОВОРОДИ ДО СУЧАСНОСТІ

Розглядається система світоглядних і культурологічних проблем, які з часів Г. С. Сковороди є нагальними і визначають культурно-освітню складову становлення особистості.

Ключові слова: культура, суб'єкт культури, соціалізація особистості, гуманізм, освіченість.

Рассматривается система мировоззренческих и культурологических проблем, которые со времён Г. С. Сковороды являются насущными и определяют культурно-образовательную составляющую формирования личности.

Ключевые слова: культура, субъект культуры, социализация личности, гуманизм, образованность.

The article considers a system of outlook and cultural problems, that since the G. S. Skovoroda are issue and define the cultural and educational component of becoming the personality.

Key words: culture, subject of culture, socialization of the individual, humanism, erudition.

Світоглядна і духовна спадщина Г. С. Сковороди — це не лише «новий вид філософії, котра спонукає і чарує інтелектуально й освічує духовно» [3, с. 299]. Цю спадщину сам Сковорода призначав тому, щоб просвітити людей і зробити щасливим їх життя. У цьому сенсі сформульовані ним фундаментальні положення про місце людини у світі і гідне життя в ньому не мають часових обмежень і являють собою культурний і просвітницький дороговказ. Усвідомлення досвіду вирішення і подальшої розробки проблем, започаткованих Сковородою в царині становлення особистості, є і завжди буде за таких обставин актуальним.

Мета статті — узагальнення висновків наукових праць щодо питань становлення особистості, які за своїм змістом є подальшою розробкою проблем, що були в центрі уваги Г. С. Сковороди і є складовою надбань української наукової думки в культурно-освітній сфері.

Духовна спадщина Сковороди живе не в простих посиланнях на його думки і погляди, а в продовженні й розвиткові ідей та підходів до вічних світоглядних і культурних проблем. На нашу думку, доцільно і корисно зупинитися на одній із нагальних проблем сьогодення — питаннях становлення особистості.

У підходах до цих питань з позицій культури та її динаміки слід розрізняти філософський і конкретно-культурологічний аспекти. У поняттях першого аспекту фіксуються «архітектоніка» та загальний «алгоритм» впливу культури. Другий акцентує увагу переважно на смисловому значенні культурного процесу. Науковий розгляд будь-яких дослідницьких проблем культури базується на збалансованому співвідношенні цих двох підходів [1, с. 4]. Під цим кутом зору сутність культури можна визначити так: «Культура, будучи якісним показником суспільства, означає ступінь розвитку сутнісних сил людини, міру їх утілення в матеріальне і духовне виробництво» [1, с. 7]. Сутність культури і її існування, таким чином, пов'язані з людиною, суб'єктом культури, що є однією з провідних ідей світогляду як Сковороди, так і сучасних вітчизняних дослідників.

Суб'єкт культури, відповідно, являє собою такий тип особистості, ядро якої — суб'єктивні властивості, що визначають ступінь її свободи, гуманності, духовності й життєтворчості [12, с. 297]. Закономірністю становлення такого суб'єкта є залучення до вищих форм гуманізму. Ці форми, як наслідок розвитку культури, виникають не на порожньому місці, а є відбиттям тих процесів, які відбуваються в народних глибинах і мають масовий характер. Такий підхід означає, що в його становленні бере участь кожна людина, так або інакше відповідаючи за процеси гуманізації. Водночас слід підкреслити, що участь, відповідальність за ці процеси можуть бути дієвими лише за умови, якщо людина здатна до опанування й удосконалення культурних багатств, переборювання своєю діяльністю зовнішніх обмежень, а також реального засвоєння культурної опозиції між особистісною культурою і культурою в цілому [10]. Іншими словами, культурне забезпечення становлення особистості на засадах гуманізму пов'язане зі змінами в повсякденній культурі. Це опанування, щоб набуті масовості, долучає людину не просто до загальнонаціональної культури, але й обов'язково до однієї із субкультур.

Досліджуючи проблему субкультур, на нашу думку, доцільно ширше розглянути ідеї Сковороди щодо так званої «сродної» праці. Сродна праця означає не лише природну схильність до праці, здатність людини із задоволенням і радістю виконувати ту чи іншу роботу, а є в Сковороди поняттям, з яким пов'язане формування кращих моральних рис людини, рівня її культури. Цей аспект надзвичайно переконливо акцентований у його широковідомій праці «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу», в якій з точки зору культури, сродна праця розглядається як діяльнісна серцевина окремих субкультур. Ось як підходить до них Сковорода, звертаючись до селянства: «Берися орати землю, готувати поживу для людей і худоби, розводити стада або бджіл або що твій у тобі Господь звелить. Не бійся, найважчий у твоїй праці труд буде для тебе найсолодший, як запашне повітря, чисті потоки вод, співи птахів, як і самі плоди твоїх трудів.

Цього від тебе чекає твоя батьківщина» [9, с. 326]. Воїнство він закликає: «Захищай землеробство й купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Тут твое щастя і веселість. Бережи звання, наче око. Заколоти образу, захищати стражденну й беззбройну невинність, заступатися за основу суспільства — правду — це його найсолодший сніданок, обід і вечеря» [так само]. Стосовно представників богослов'я він вважає необхідними такі культурно-діяльнісні вимоги: «Уникай поговору, вибери самотність, люби нужду, цінуй безневинність, дружи з терпінням, навчайся священних мов, опануй досконало хоч одну і будь у числі навчених для царства Божого книжників» [9, с. 327].

Розглядаючи ці фактично субкультурні побажання, слід зважати на те, що в часи Сковороди жодна із субкультур не набула статусу національної культури держави, оскільки на той час ще не існувало загальнонаціональних стандартів соціальної адекватності й уніфікованих для всієї культури механізмів соціалізації особистості. [11, с. 93]. Це означає, що Г. С. Сковорода в підході до субкультур і їх ролі в процесі становлення особистості на багато десятиліть випередив свою епоху. Ідея значущості субкультур набула «другого дихання» в сучасних наукових розробках. Якщо в традиційних суспільствах необхідність загальної і культурної соціалізації особистості вирішувалася особистісними засобами трансляції знань, норм і зразків поведінки, а також усіх форм діяльності від батьків дітям, від учителя або майстра до учня, від священника до парафіянина, причому в змісті трансльованого соціального і культурного досвіду особливе місце належало особистісному життєвому досвіду вихователя і його соціокультурній орієнтації, то на етапі утвердження національних культур на зміну подібним механізмам соціального і культурного відтворення особистості виникали інші.

Ці механізми ґрунтуються на більшій універсалізації трансльованого досвіду ціннісних орієнтацій, зразків свідомості, поведінки; формуванні загальнонаціональних норм і стандартів соціальної і культурної адекватності людини, спрямуванні її інтересів на стандартизовані види соціальних і культурних благ. Іншими словами, відбувається зростання ефективності механізмів соціальної і культурної регуляції завдяки уніфікуючому впливу на мотивацію людської поведінки. Це, у свою чергу, зумовило необхідність створення таких каналів трансляції знань соціальних і культурних норм та іншої значимої інформації, які є доступними широким масам і залучають усю націю, а не лише її окремі верстви. З точки зору освітнього становлення особистості, першими кроками в цьому напрямі стало впровадження загальної початкової, а потім і середньої освіти. Наступним був розвиток засобів масової інформації, процедур забезпечення громадської і культурної активності, що охоплюють великі маси людей [11, с. 94–95].

Якщо розглянути зазначені процеси з позицій як Г. С. Сковороди, так і сучасності, то нескладно виявити в них спільну загальнолюдську сутність, яка полягає в тому, що активним учасником культурного процесу, від якого залежать культурний стан суспільства і передача культурних здобутків наступним поколінням, є народ, хоча соціальна й культурна структурованість його в різні епохи виявляє себе по-різному.

Серед питань становлення особистості одне з фундаментальних гуманістичних положень — сучасне положення про те, що людство являє собою єдиний організм, а істина, знайдена людьми однієї культури, рівною мірою належить усім. Кожна нація відповідає за збереження своєї частки загальнолюдської істини і зобов'язана ознайомлювати з нею все людство. Така поведінка не є ні «націоналізмом», ні «шовінізмом», оскільки зумовлена як континуумом культур, так і об'єктивною соціальною і культурною ситуацією. Так, у сучасному світі складно реалізується прагнення до культурної і соціальної стабільності. Один із факторів її досягнення — набуття людиною постійного етнічного статусу, адже «виключити» її з етносу неможливо. Цим певною мірою пояснюється потяг молоді до пошуків підтримки і захисту в стабільних цінностях предків, тобто фактично в межах певного етносу. Крім того, лише завдяки контактам з іншими етносами і порівнянню з ними можна найчіткіше сприйняти свою культурно-етнічну ідентичність [10, с. 8].

Зважаючи на складність будь-якої особистості, що формується, слід розрізняти культуру зовнішню, коли людина подає себе оточуючим, і внутрішню, завдяки якій вона не гордиться своєю культурною поведінкою, може мати багатий духовний світ і глибоку внутрішню культуру пізнання і спілкування. Внутрішня культура — реальна моральна основа становлення особистості [11, с. 84]. Формування такої культури починається з усвідомлення проблем сенсу життя. На відміну від епохи Г. С. Сковороди, сучасні науковці розглядають його в трьох аспектах, сутність яких зводиться до таких положень [2, с. 79–95]: з філософської точки зору, сенс життя полягає в тому, щоб сприймати реальність життя такою, якою вона є, і благословляти життя; з точки зору наукової рефлексії, він — у максимальній самореалізації особистості, а мета — в оптимізації життя у фізіологічному й духовному станах; і, нарешті, з точки зору філософсько-релігійної, полягає в усвідомленні того, що розум — не помічник у вирішенні фундаментальних екзистенційних питань, а тому слід звертатися до серця, почуття, тобто ірраціонального в естві людини.

Сенс життя і призначення людини реалізуються, на думку Г. С. Сковороди, через внутрішній світ на засадах духовності: «Збери всередині себе криницю для тієї води, яка зрсить і твою оселю, і сусідську» [8, с. 112]. Щодо змісту духовності, то, як і Сковорода,

сучасна філософсько-культурологічна думка вбачає його в тому, щоб «бути людиною, тобто бути людяним стосовно інших людей. Правда і совість, справедливість і свобода, моральність і гуманізм — от ядро духовності» [11, с. 84].

Головним способом формування людини та її духовності Сковорода вважав освіченість: «Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги!» [8, с. 110]. Однак слід зважати на те, що освіченість не завжди означає набуття таких найважливіших характеристик особистості, як моральна й естетична культура, культура спілкування тощо. Більше того, без моральних основ освіченість може виявитися просто небезпечною, а розвинений освітою розум, не підкріплений культурою, — або безплідним, або однобічним і навіть неповноцінним у своїх орієнтаціях. Фактором поєднання освіти й виховання, тобто розвитку інтелекту і моральних засад, є гуманізація [11, с. 83–84]. Відповідно до цього, формальна і неформальна освіта як інститут суспільства покликана виконувати, із соціально-культурної точки зору, такі функції [12, с. 282–285]:

- трансляції і поширення культури в суспільстві, передачі від покоління до покоління цінностей культури, які розуміються в найширшому сенсі цього поняття;
- соціалізації, тобто формування у вихованців настанов, ціннісних орієнтацій та життєвих ідеалів, що домінують у суспільстві, а також принципів гуманістичної моралі;
- культурно-соціальної селекції, тобто забезпечення такого освітнього статусу, який відповідає індивідуальним інтересам та можливостям особистості, завдяки засвоєнню інтелектуальних і культурних багатств у суспільстві;
- соціальних і культурних змін, оскільки всі освітні ланки роблять істотний внесок у збагачення й розширення культурної спадщини суспільства і забезпечують завдяки своїм вихованцям перетворення цього внеску в реально діючий інтелектуальний і культурний потенціал.

Засобом реалізації цих функцій є педагогічна культура, серед основних ознак якої можна назвати: а) здатність до творчої діяльності як якісного показника педагогічної культури; б) культуру мислення; в) постійне самовдосконалення й самоствердження в культуротворчій діяльності. У поліетнічному середовищі визначну роль відіграє етнопедагогічна культура, яка містить такі структурні компоненти: любов до вихованців, здатність до самовизначення в культурі й уміння синтезувати загальнолюдське надбання національних культур, працювати з поліетнічним складом вихованців, використовувати аксіологічний потенціал народної педагогіки, педагогічний такт і дотримувати традиційних норм етикету; ерудиція стосовно культури народів, знання їх індивідуально-особистісних особливостей, здатність

налагоджувати взаємодію з оточенням і родиною вихованців, зважаючи на їх вплив [12, с. 291–292].

М. І. Ковалинський, улюблений учень Сковороди, а після смерті філософа — відомий популяризатор його поглядів, залишив живі та яскраві спогади про те, взірцем яких якостей як педагог і наставник був Сковорода не лише у своїх проповідях, а й у житті. Насамперед, на вимогу поводити себе як усі, він обурився і сказав: «Хіба ви хочете, щоб і я примножив число фарисеїв?» [4, с. 18]. Як проповідник і викладач він вимагав і дотримував цього сам, щоб той, хто вчить юнацтво, мав високий рівень розуму і духу, виконував обов'язки, до яких «промисел Божий його приставив», не за страх, а на совість, вирізнявся любов'ю до істини, не розділяв членів суспільства і нікого не ображав, прагнув до творення справжнього добра ближньому, розмірковував, висловлювався і діяв справедливо, точно, пристойно [4, с. 20–21].

Отже, у творах Сковороди і в згадках про нього в «згорнутому» вигляді подані якості духовного «поводиря», наставника. Сучасна культурологічна школа пропонує системний підхід до цих якостей, який фактично є «розгортанням» підходу Сковороди, і долучає до цієї системи такі [2, с. 66–69; 12, с. 291; 7, с. 246]:

- здатність бути людиною, самим собою, постійне самовдосконалення й самоствердження в культуротворчій діяльності;
- прагнення до пізнання складного та суперечливого світу і місця людини в ньому, висока культура мислення;
- здатність до саморозширення і самозаглиблення, визначення свого розвитку відповідно до усвідомленої загальної мети;
- відсутність суперечності між своїм внутрішнім світом і повсякденною поведінкою;
- тверезе ставлення до визнання і слави, здатність до творчої діяльності як якісного показника педагогічної культури;
- дієве, наповнене духовною енергетикою ставлення до дійсності і самого себе;
- оптимістична орієнтація в спілкуванні, здатність думати про людину краще, ніж вона виявляє себе в житті, з тим щоб вона стала кращою.

Сучасні культурологічні розробки стосовно становлення особистості в багатьох ключових моментах є успадкуванням, творчим продовженням сквородинівського підходу до цих питань і за своїм змістом можуть розглядатися як органічна частка надбань наукової думки України. Зважаючи на це, слід і в подальшому поглиблювати дослідження ключових аспектів його світогляду під кутом зору сучасності й у пошуках відповідей на питання про те, як у сучасному суспільстві домогтися формування онтологічно доброї і людяної особистості та зберегти значення величю в людині.

Список літератури

1. Дяченко М. В. Філософські виміри культури / М. В. Дяченко // *Культура України.* – Вип. 11. Мистецтвознавство. Філософія: [зб. наук. праць]. – Х. : ХДАК, 2003. – С. 4 11.
2. Дяченко М. В. Магія пізнання: нариси-есе / М. В. Дяченко. – Х. : Майдан, 2010. – 216 с.
3. Калюжний Антуан Ежен. Філософія серця Григорія Сковороди / Антуан Ежен Калюжний / пер. з фр. Мелішкевич Л. В. // *Сковорода Григорій. Дослідження, розвідки, матеріали.* – К. : Наукова думка, 1992. (Наукове видання). – С. 288 312.
4. Ковалинський М. І. Життя Григорія Сковороди. Написане 1794 року на давній смак / М. І Ковалинський // *Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину.* – Львів : Світ, 1995. – С. 10 44
5. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сковороди. До 250-річчя народження / Д. Козій // *Сковорода Гртігорій: Дослідження, розвідки, матеріали.* – К. : Наукова думка, 1992. (Наукове видання). – С. 253 266.
6. Олянич Доментій. Значення Сковороди / Доментій Олянич / пер з нім. Табачникова І. А., Данилової Т. В. // *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали.* – К. : Наукова думка, 1992. (Наукове видання). – С. 253 266.
7. Попович М. М. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович. – К. : Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
8. Сковорода Г. С. Байки харківські. Афоризми / Г. С. Сковорода / за ред. О. М. Мазуркевича. – Х.: Прапор, 1972. – 131 с.
9. Сковорода Григорій. Розмова, що називається алфавіт, або буквар миру / Григорій Сковорода // *Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину.* – Львів : Світ, 1995. – С. 302 342
10. Шейко В. М. Континуум культур: проблеми взаємозалежності та співробітництва / В. М. Шейко // *Культура України. Вип. 6 / Мистецтвознавство: [Зб. наук. праць] / відп. ред. О. Г. Стахевич.* – Х.: ХДАК, 2000. – С. 412.
11. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ- початок ХХІ століття) / В. М. Шейко. моногр.: В 2-т. – Т.1.– Х. : Основа, 2001. – 520 с.
12. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ- початок ХХІ століття) / В. М. Шейко. моногр.: В 2-т.– Т.2.– Х.: Основа, 2001. – 400 с.

Надійшла до редколегії 14.09.2012 р.